Grad Split

Plan upravljanja povijesnom jezgrom

Podrumi Dioklecijanove palače

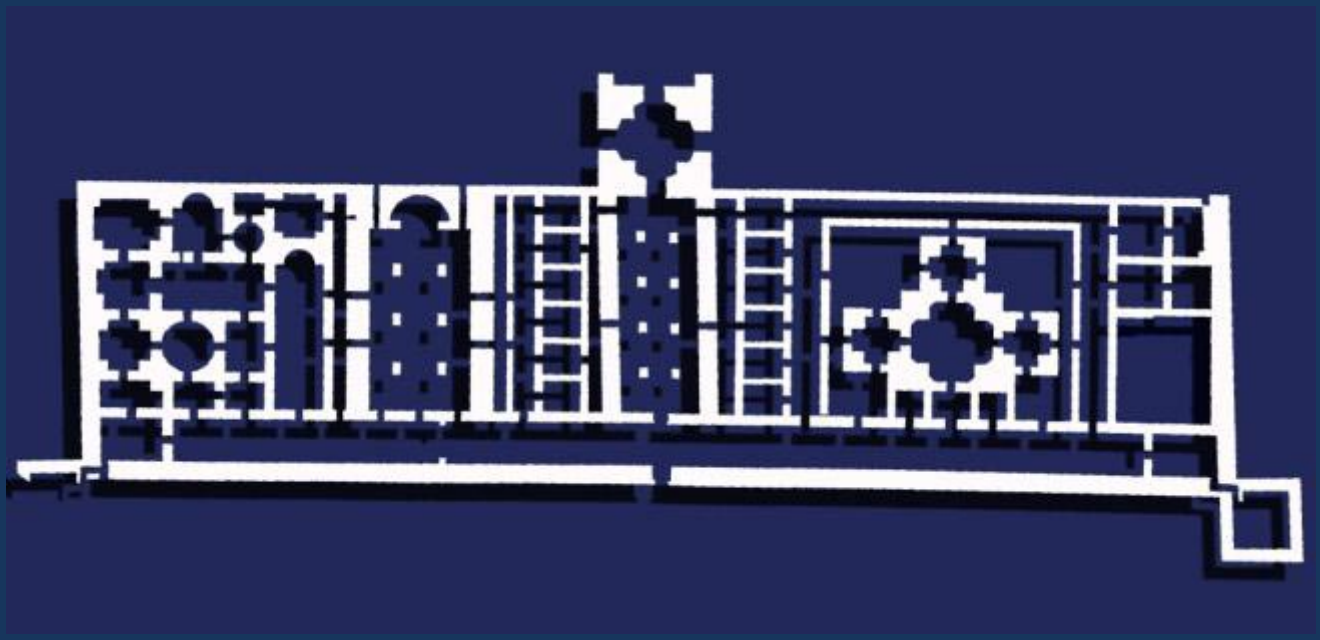

"SolArc" - Planning, Architecture, Conservation

2008

Grad Split

Plan upravljanja povijesnom jezgrom

Podrumi Dioklecijanove palače

po narudžbi Grada Splita

Giora i Shahar Solar

"SolArc" - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com
++972-2-5709801

2008

Sadržaj

1.0 Uvod…….....1

2.0 Vizija i ciljevi…….....3

3.0 Vrijednosti…….…..….4

3.1 Kulturne vrijednosti …….…4

3.2 Interesenti i vrijednosti…….....6

4.0 Postojeća situacija i preporuke.…....11

4.1 Opis.....12

4.2 Dokumentacija i snimanje.....78

4.3 Arheologija.....80

4.4 Konzervacija.....83

4.5 Turizam i upravljanje posjetiteljima.....90

4.6 Prezentacija i interpretacija…….....101

4.7 Korištenje – namjene.....102

4.8 Infrastruktura.....106

4.9 Financije.....108

4.10 Upravljanje i administracija…….....109

4.11 Zaštitne mjere.....114

4.12 Održavanje i monitoring.....117

5.0 Rizici i sukobi….……...117

5.1 Rizici.....117

5.2 Sukobi.....122

5.3 SWOT analiza.....123

6.0 Akcijski plan.....124

6.1 Jedinica upravljanja.....124

6.2 Studije.....125

6.3 Planiranje.....125

6.4 Posebni projekti……..126

DODATAK.....127

I. Preporuke…….....128

1.0. Uvod

Ovaj dokument je Plan upravljanja Podrumima Dioklecijanove palače u Splitu. Podrumi su upisani na Listu svjetske baštine UNESCO-a kao dio povijesnog grada. S obzirom na rani upis (1979.), zahtjev je predan i prihvaćen bez Plana upravljanja i bez kontaktne zone. Gotovo trideset godina kasnije, osjeća se potreba za opsežnim Planom upravljanja i gradske vlasti su naručile njegovu pripremu. Svezak koji se odnosi na Podrume dio je Plana upravljanja povijesnom jezgrom, iako može biti i zasebna cjelina.
Dokument započinje s definicijama i određenjem vrijednosti. Nastavlja se opisom postojećeg stanja lokaliteta, njegovom zaštitom, konzervacijom i trenutnim upravljanjem, te analizama i preporukama u svakom poglavlju. Slijede rizici, opasnosti i SWOT analiza, nakon koje se nalazi i prijedlog akcijskog plana.
Radi jasnoće i učinkovitosti u dokumentu postoje ponavljanja koja se odnose na razne teme. Primjerice, tema naplate ulaznica je spomenuta u poglavljima o korištenju i namjeni, te o upravljanju posjetiteljima i financijama. Ovakvo ponavljanje omogućuje čitanje i potpuno razumijevanje svakog poglavlja ponaosob, neovisno o drugim dijelovima. Preporuke svakog poglavlja i potpoglavlja su prikupljene na kraju dokumenta, kao dodatak pod nazivom «Preporuke» (stoga ponovljene jednom u poglavlju na koje se odnose i drugi puta sa svim ostalim preporukama).

Crtež 1: Proces izrade Plana upravljanja

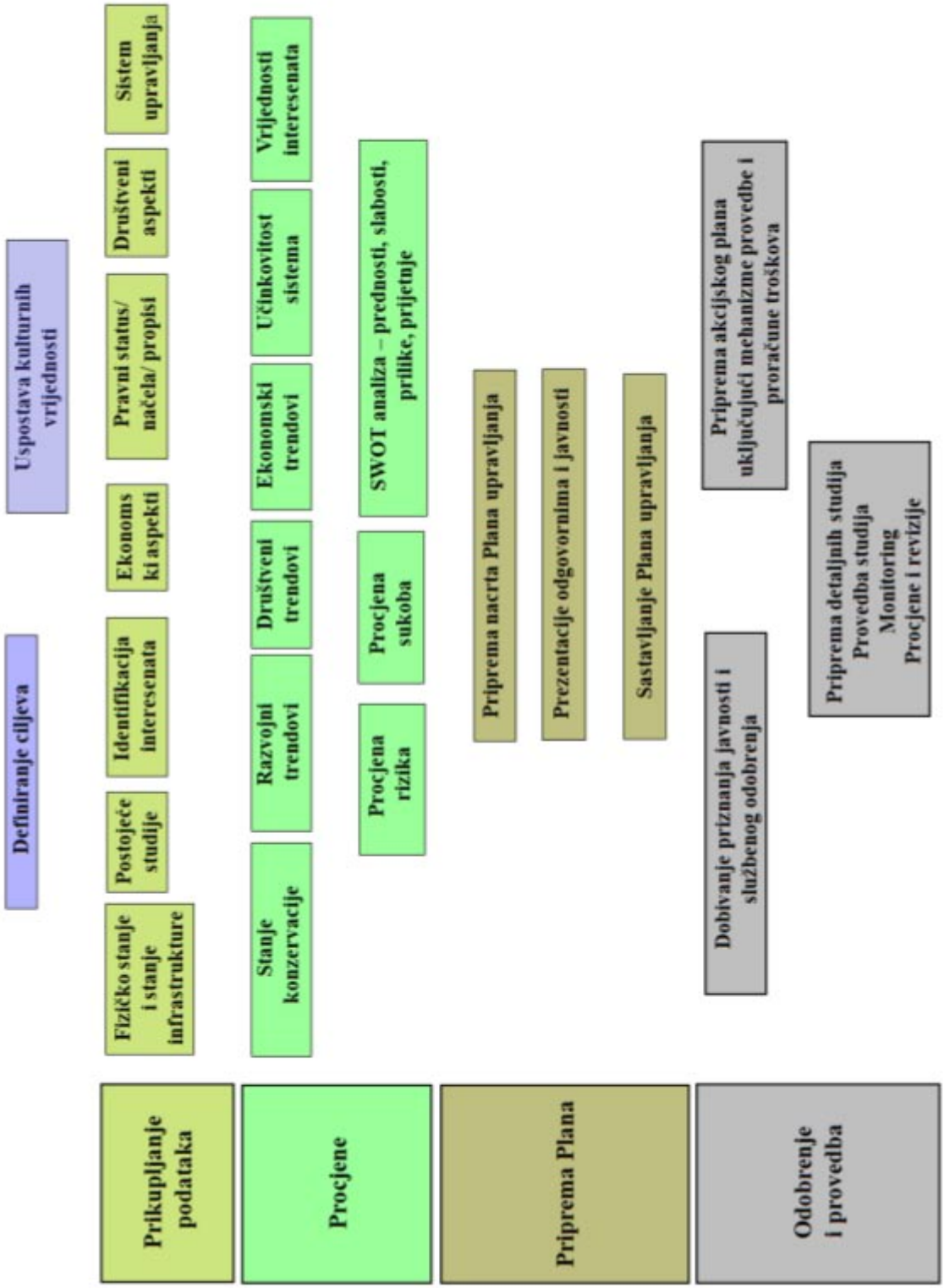

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

2.0. Vizija i ciljevi

Vizija:

U razumnom razdoblju Podrumi će biti pravilno konzervirani, pod dobrom upravom, ispravno korišteni, sa zadovoljstvom će ih koristiti lokalno stanovništvo i posjetitelji.

Podrumi će značajno pridonijeti ekonomiji, kulturi, ugledu i kvaliteti života građana Splita.

S obzirom da su na Listi svjetske baštine, pridonijeti će svjetskoj kulturi i njezinoj kvaliteti.

Kao što je slučaj sa svakim Planom upravljanja kulturnom baštinom, osnovni cilj ovog plana je procijeniti postojeću konzervaciju, zaštitu i upravljanje, a s obzirom na procjenu pokazati način i predložiti različita sredstva zaštite kulturnih vrijednosti lokaliteta.

Istodobno, s obzirom na ostale vrijednosti i različite interesente, ciljevi plana uključuju identifikaciju i ostvarenje potencijala mjesta u smislu turizma, ekonomije, svakodnevnog života grada i edukacije.

Iako je jedan od ciljeva Plana najbolja iskorištenost lokaliteta za što je moguće više interesenata, njezine kulturne vrijednosti i integritet nikada ne smiju biti ugroženi. Konačno, najvažnija uloga Plana upravljanja su prijedlozi postupaka koji štite kulturne vrijednosti, istodobno koristeći lokalitet za dobrobit društva.

Samo razumijevanje i uvažavanje baštine od strane društva može osigurati njezinu održivu konzervaciju. Ispravno korištenje i edukacija su nezamjenjivi alat za stvaranje razumijevanja i poštovanja, prema tome i zaštite i konzervacije. Stoga se i dobri planovi, namjene i prezentacija lokacije mogu smatrati sredstvima zaštite i konzervacije.

3.0. Vrijednosti

Identifikacija kulturnih vrijednosti lokaliteta kulturne baštine je najvažniji postupak za određivanje onoga što se treba učiniti za zaštitu tih vrijednosti. Drugi korak, ne manje značajan, je identifikacija različitih interesenata i razumijevanje vrijednosti koje oni vide u lokalitetu. Ovo može pojasniti potencijalne sukobe i smjernice za buduće postupke.

3.1. Kulturne vrijednosti

Podrumi su sastavni dio Dioklecijanove palače i smatraju se podzemnim odrazom uglavnom uništenog mjesta.
Sami po sebi su izvanredan primjer rimske arhitekture kasnog 3. stoljeća kao i izvanredan primjer tehnike građenja i uporabe materijala.
Odražavajući Palaču nad njima, Podrumi su jedini primjer gotovo potpuno sačuvanog planiranja palače nekog rimskog cara.
Ovi prostori su, uz neke neznatne lokalne izmjene, uništene dijelove i nekoliko rekonstruiranih dijelova - čudesno sačuvali svoju autentičnost.

Crtež 2: Podrumi označeni na zračnoj fotografiji

3.2. Interesenti i vrijednosti

Interesenti su pojedinci i organizacije koji imaju interes u danoj situaciji, postupku ili poduhvatu. Projekt može pozitivno ili negativno utjecati na interesenta, koji također može utjecati na uspjeh projekta – općenito, može imati bilo kakav utjecaj.
Postoji mnogo metoda analize kojima je cilj identificirati i odrediti prioritet interesenata i njihovih interesa. Za najbolje rezultate proces identifikacije i određivanja prioriteta trebao bi se sastojati od serije vođenih radionica.
U ovom Planu upravljanja interesenti su identificirani kroz studiju lokacije i intervjue, a ne radionicama. Moguća aktivnost koja se može razmotriti u akcijskom planu je organiziranje serije radionica. Njihov cilj je omogućiti interesentima razumijevanje različitih pozicija i vrijednosti, te njihovo uključivanje u proces i smanjenje sukoba u budućnosti.
Crtež br. 11 pokazuje da Podrumi postaju jedna od glavnih atrakcija za posjetitelje grada, stoga turizam postaje jedan od glavnih interesenata. Većina drugih interesenata su pod utjecajem ili žele utjecati na turizam i imati koristi od njega. Dok će na grad kao takav, utjecaj turizma uvijek imati neke negativne aspekte – za Podrume ti utjecaji, uz pravilno planiranje i upravljanje, mogu u konačnici biti samo pozitivni.
S obzirom da je turizam prevladavajuća komponenta vezana uz Podrume, veliki dio analize koja slijedi i identifikacije interesenata odnosi se upravo na turizam.

Glavni interesenti koji su identificirani tijekom pripreme Plana upravljanja su:

- **Lokalna uprava (Grad)** – Podrumi su značajan dio identiteta grada i njegove baštine. Grad se direktno skrbi i odgovoran je za konzervaciju i održavanje, ima pravno ovlaštenje, te moguće i financijska sredstva. Trebao bi imati i interes u ispravnom korištenju i razvoju lokaliteta, s obzirom da je turizam važan izvor ekonomske dobrobiti grada i njegovih stanovnika. Također, grad je vlasnik nekih od prostora iznad Podruma, stoga ima i posebnu odgovornost i moguću korist od korištenja tih prostora.
  U samoj lokalnoj upravi postoji više interesenata ili gradskih odjela koji bi mogli imati različite ideje o korištenju i upravljanju Podrumima:

- **kultura i konzervacija**
- **financije**
- **nekretnine**
- **turizam**
- **infrastruktura i promet**
- **edukacija**
- **ostalo**

- **Država** – Država ima pravnu obvezu, institucionalnu snagu, financijske mogućnosti i profesionalnu odgovornost za konzervaciju i zaštitu Podruma. Država, kao potpisnik Konvencije za zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine, ima potpunu odgovornost, i odgovorna je Komitetu za svjetsku baštinu. Njezina profesionalna odgovornost se primjenjuje putem Ministarstva kulture preko Konzervatorskog odjela u Splitu.

- **Političari općenito** – na različitim razinama mogu se smatrati interesentima. Uspjeh i propast projekata vezanih uz lokalitet, ekonomske dobiti i drugi učinci mogu postati značajne teme u izbornim kampanjama i u političkim raspravama.

- **Građani** – na njih utječe turistička industrija, njezin utjecaj na ekonomiju i način života. Također, mogu biti pod utjecajem i kao vlasnici nekretnina, a zasigurno kao korisnici infrastrukture, uključujući i korisnike prometnica i parkirališnih zona.

- **Stanovnici povijesne jezgre** – Ova skupina je bliže lokalitetu od prethodne, stoga na nju više utječu ekonomske aktivnosti koje proizlaze iz turizma, kroz utjecaj svakodnevnih posjetitelja, kroz korištenje prometnica i parkirališta, kroz promjene u korištenju nekretnina, od stanovanja do prenoćišta.

- **Stanovnici i vlasnici nekretnina koje se nalaze iznad Podruma** – Na ovu skupinu direktno utječe iskopavanje, propadanje, rehabilitacija, razvoj i namjene Podruma. Njihove potrebe i aktivnosti, s obzirom da žive iznad Podruma, bi mogle utjecati na građevinu, a na njih utječu ograničenja vezana uz takav položaj. Postojeća situacija najviše utječe na one koji žive uz razrušeni dio (jugoistočni ugao), i na njih će najviše utjecati i promjene u budućnosti. Problemi vlasništva koji se odnose na prostore ispod građevina nisu u potpunosti riješene i jasne, i mogli bi utjecati i na vlasnike i na sam lokalitet.

- **Uslužna i komunalna poduzeća** – Izravno utječu na kvalitetu života u povijesnoj jezgri jer su zadužena za komunalnu infrastrukturu (promet, električna energija, vodovod, kanalizacija, odlaganje i odvoz smeća, stanovanje itd.). Ona koriste prostore Podruma i servisiraju ih. Povećanje broja posjetitelja će utjecati na njihove aktivnosti i odgovornosti.

- **Poduzetnici i vlasnici trgovina** – Imaju očit interes kroz ekonomske aktivnosti, uglavnom one koje proizlaze iz turizma. To mogu biti vlasnici zemljišta i nekretnina ili voditelji djelatnosti vezanih uz posjetitelje. Njihova suradnja je ključna za uspjeh projekta i njihov osobni uspjeh. Oni mogu imati negativan utjecaj ako njihove inicijative nisu pravilno isplanirane i usmjerene. Podskupina su oni koji posluju u Podrumima.

- **Stručnjaci** – Velika skupina stručnjaka vezanih u kulturnu baštinu, njezino povijesno proučavanje, arheologiju, razvoj, konzervaciju, prezentaciju, upravljanje. Veliki dio ove skupine može se smatrati najmanje zainteresiranim za razvoj – u smislu ne poticanja aktivnosti koje bi mogle biti u sukobu s kulturnom baštinom. Oni bi mogli imati najveće sukobe s ostalim interesentima i – ništa manje, s ostalim pripadnicima iste skupine.

- **Jedinica upravljanja (Budući interesent)** – Nakon što se osnuje, takvo tijelo će biti odgovorno za sve aktivnosti u Podrumima, uključujući konzervaciju, održavanje, upravljanje posjetiteljima itd.

- **Turizam** – Turizam ima mnogo različitih interesenata, izravnih i posrednih. U izravne spadaju sami posjetitelji, turističke agencije, vodiči, vlasnici suvenirnica, hoteli, restorani. Turizam posredno utječe na čitav grad i njegove stanovnike. Utjecaj turizma uvijek ima pozitivne i negativne aspekte. Dobro planiranje i ispravno upravljanje mogu minimalizirati moguće negativne učinke posjetitelja na Podrume. Aktivnosti u Podrumima biti će usmjerene na posjetitelje i prostor će morati ponuditi sve suvremene usluge, uvjete, prodaju ulaznica, informacije, mjere zaštite i prezentaciju. Odgovarajuća infrastruktura će trebati zadovoljiti sve potrebe posjetitelja, kao i zaštitu i konzervaciju.
  U ovom slučaju, Turistička zajednica Grada Splita može se vidjeti kao interesent s izravnom odgovornošću.

- **Međunarodna zajednica** – Split je jedno od mjesta koja su najranije upisana na UNESCO-vu Listu svjetske baštine, još 1979. Ovo ne znači samo privilegiju i čast, već obvezu države vezanu uz zaštitu kulturnih vrijednosti, integritet, autentičnost i upravljanje. Podrumi su, kao sastavni dio Dioklecijanove palače, jedna od najvažnijih komponenti ovoga upisa – znači i obveza. Izravni međunarodni interesenti su Komitet za svjetsku baštinu i ICOMOS kao savjetodavac Komiteta.

Vrijednosti i sukobi (više o sukobima u zasebnom poglavlju)

Kulturne se vrijednosti prve trebaju odrediti i analizirati s obzirom na potencijalne sukobe s vrijednostima koje ostali interesenti nalaze na lokalitetu. Sukobi vezani uz kulturne vrijednosti mogu postojati i unutar zajednice stručnjaka (primjerice – među arheolozima i konzervatorima, među samim konzervatorima itd.), ali uglavnom se odnose na vrstu rješenja, interpretacije i razine kompromisa u korist drugih interesenata. Može postojati i potencijalni sukob između onih koji traže maksimalnu ekonomsku dobit, uključujući i broj posjetitelja i namjene.

Ekonomija i financijska dobit su nesumnjivo značajne vrijednosti koje mogu stvoriti neke od najtežih sukoba (vidi gore).

Edukacija, zadovoljstvo, uživanje u kulturnoj baštini su vrijednosti koje će dovesti posjetitelje, potaknuti određene aktivnosti i mogu izazvati sukobe.

Vrijednosti svakodnevnog života lokalnog stanovništva mogu biti u sukobu s funkcioniranjem Podruma i ograničenjima određenih aktivnosti. Najveći sukobi mogu biti vezani uz korištenje građevina koje se nalaze iznad Podruma, a uključuju pitanja vlasništva, infrastrukture, održavanja, konzervacije konstrukcija.

Preporuke

1. Pripremiti plan sudjelovanja javnosti i primijeniti ga tako da postane dio procesa donošenja odluka.
2. Odrediti podjelu odgovornosti između države i grada, uključujući vlasništvo i financiranje.
3. Razjasniti pravne aspekte vlasništva i odgovornosti za vlasnike i korisnike prostora iznad i u lokalitetu.
4. Stvoriti koordinacijsko tijelo za stručne aktivnosti, uglavnom za koordinaciju između arheologa i konzervatora, te između njih i ostalih interesenata.

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

4.0. Postojeća situacija i preporuke

Takozvani „Podrumi“ su najcjelovitiji dio Dioklecijanove palače. Tumači ih se kao zrcalni odraz prostora iznad, stoga i predstavljaju najvažniji dokaz o izvornom izgledu dijelova Palače. Iako se nazivaju podrumima, izvorno se samo sjeverna strana djelomice nalazila pod zemljom, dok su sve ostale strane bile iznad razine zemlje, dobro ventilirane i osvijetljene mnogobrojnim prozorima i otvorima.

Danas se Podrumi posjećuju kao lokalitet, koriste se kao prolaz u jezgru povijesnog grada, kao prodajno mjesto za umjetnine i suvenire i kao mjesto održavanja povremenih izložbi i događanja. Neke prostorije se koriste kao spremišta za kamene ulomke preostale nakon iskopavanja (ne samo s tog lokaliteta), a svi prostori nisu ni dostupni javnosti. Veći dio lokaliteta je pod upravom Hrvatskog udruženja likovnih umjetnika iz Splita (HULU). Središnji dio s prodajnim mjestima je pod upravom grada.

Prolaz kroz središnji dio Podruma je slobodan i ne naplaćuje se, ali za posjet najvažnijim velikim prostorima potrebno je imati ulaznicu.

Dva (južno i zapadno) od izvorno tri pročelja koja su bila otvorena i izložena pogledu, su uglavnom prekrivena kasnijim građevinama. Glavni, izvorni ulaz u Podrume nalazi se po sredini južnog pročelja. Može ga se uočiti i prići mu kroz mali procjep između kasnijih građevina, a ispred njega se nalazi javno parkiralište.

Izvorno je lokalitet bio dio Palače, no u kasnijim razdobljima se koristio u različite svrhe, čak i kao glavno odlagalište smeća i gradska kanalizacija. Javnosti je ponovno postao dostupan nakon arheoloških iskopavanja i velikih radova na obnovi koji su bili provedeni od 1950–ih do 1970-ih i tijekom 1990-ih. Uklonjena je većina urušenog materijala i otpada, iako neki prostori još uvijek nisu iskopani, niti su pristupačni – za posjetitelje ili za konzervaciju i održavanje.

Uvedena je minimalna infrastruktura, poput električne energije i odvodnjavanja. Instalirana je suvremena crpka kojom se kontrolira razina vode, kao i veliki generator koji omogućuje njezino stalno funkcioniranje. Ne postoji nikakav sistem klimatizacije, niti je instalirana posebna rasvjeta.

Nikada nisu bili provedeni veliki konzervatorski zahvati, a stanje konzervacije nije analizirano, niti je izvještavano o njemu. Ne postoji prava suvremena arhitektonska snimka, iako je jedna bila u izradi u vrijeme pripreme Plana upravljanja. Neki dijelovi

Podruma mogu biti u neposrednoj opasnosti, kao i sve što se nalazi nad njima – ali ovo se ne može stručno analizirati zbog nepostojanja dokumentacije i monitoringa.

4.1. Opis

Opis uglavnom uključuje opis Podruma, na nekim mjestima i općeniti opis stanja konzervacije i preporučene postupke. I opis stanja i preporuke su zasnovane na podacima prikupljenim tijekom brojnih posjeta, a ne na znanstvenim, tehničkim analizama. Iako se može preklapati s nekim dijelovima izvješća koji se odnose na određene teme poput konzervacije i infrastrukture, ne zamjenjuje ih.
Numeracija na planovima i u opisu odgovara numeraciji koju su dali vjerojatno arheolozi, i ne odgovara uvijek arhitektonskim cjelinama.

Crtež 3: Tlocrt Podruma

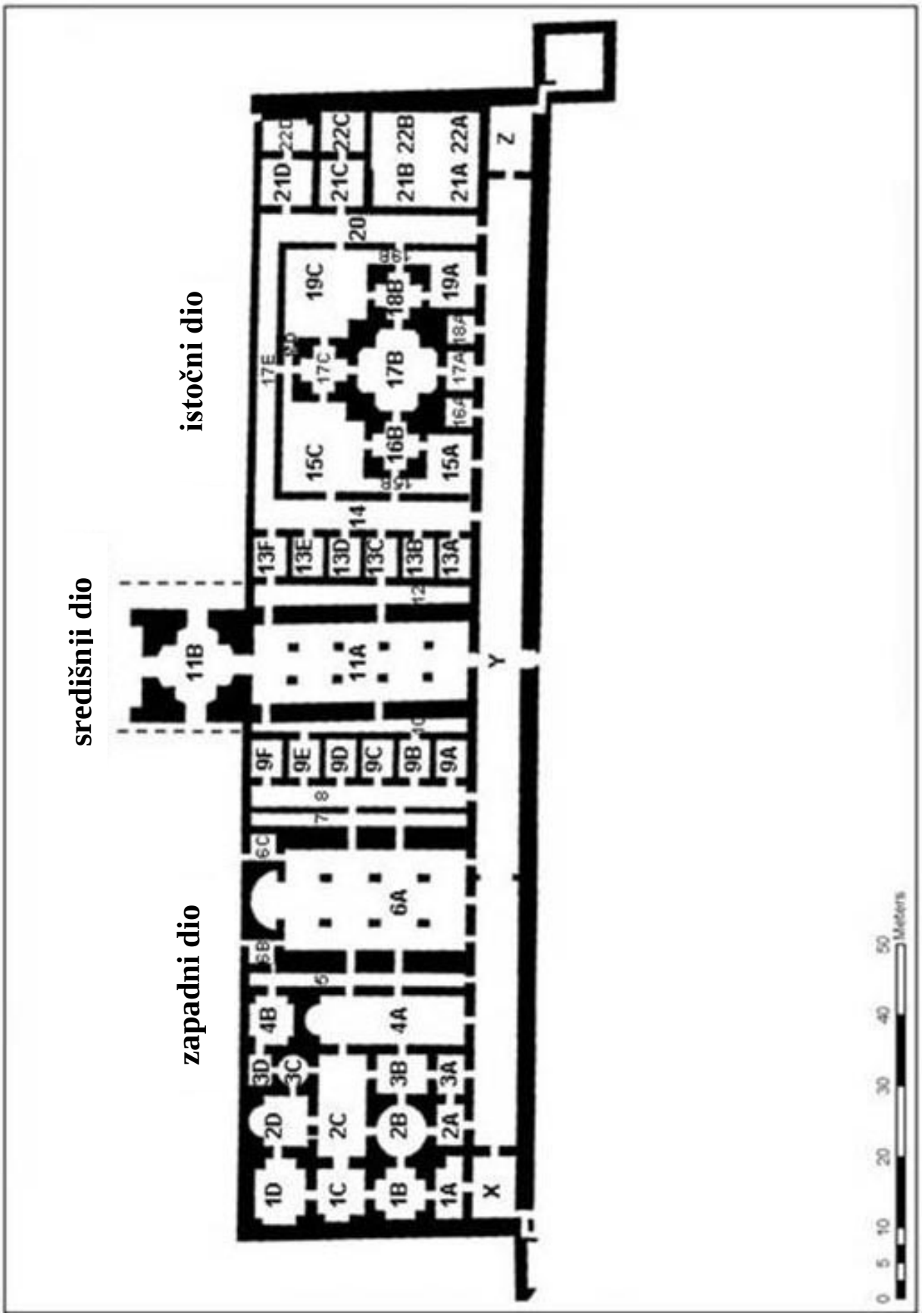

Y – Južni hodnik

Ovaj dugački hodnik povezni je dio svih cjelina Podruma. Širok je 6, a dug 136,5 metara, presvođen je dugim svodom, podijeljenim na više odsječaka manjih križnih svodova. Dugački hodnik se po namjeni može podijeliti na tri cjeline:

Središnji dio danas funkcionira kao ulica, prolaz i lokacija dvaju velikih prodajnih štandova.

Ima dva široka otvora. Prvi je u južnom zidu i on je ulaz u prostor Podruma iz smjera mora. Drugi se nalazi u sjevernom zidu nasuprot glavnog ulaza, povezuje hodnik s dvoranom 11A i ulaz je u Palaču tj. grad.

Svod podržava nova željezna konstrukcija. Željezo je hrđavo, ali izgleda „zdravo“. Sigurno nije tretirano ni bojano od vremena postavljanja. Statička analiza bi trebala potvrditi da li je potporanj potreban, treba li ga zamijeniti, te koja druga radnja bi se trebala poduzeti.

Središnji dio je odvojen od ostatka hodnika s dvije metalne ograde koje sežu do svoda, a u sebi imaju po jedna vrata.

Slika 1. Glavni, južni ulaz u Podrume s Rive

Slika 2. Hodnik Y – Štandovi na ulazu u dvoranu 11A

Slika 3. Hodnik Y – Metalna ograda u istočnom

Slika 4. Hodnik Y –
Željezna konstrukcija koja podržava svod iznad ulaza

Zapadni dio – ponekad se koristi za izložbe i druga događanja, inače je prazan prostor otvoren posjetiteljima.

Slika 5. Hodnik Y – zapadni dio

U ovome dijelu postoji više elemenata:

- Prodaja ulaznica, sastoji se od malog stola za kojim radi jedna osoba. Ovaj dio zasigurno nije uređen po standardima svjetske baštine. Pitanje njegova smještaja i izgleda trebalo bi biti uključeno u generalni plan lokaliteta.
- Antički bunar (ili izvor) nalazi se ispod razine poda, okružen pokretnom, nesigurnom ogradom od užeta. Otvor u podu je veći no što je potrebno, i nalazi se na mjestu koje je osjetljivo zbog pristupa nadsvođenim prostorijama. Preporučuje se smanjenje otvora.

- Ploče s objašnjenjima, uključujući i model (okomit) – vrlo značajne i korisne, ali ih treba shvatiti kao privremene dok se ne primijeni potpuni prezentacijski plan.
- Kameni pult – mora se ukloniti.
- Zid iz kasnijih razdoblja ispred ulaza u prostoriju A4 – nakon statičke i stratigrafske analize, vjerojatno ga treba ukloniti. Građen je u nekoliko faza, nedavno probijen, na dnu ga podržavaju moderne betonske baze i nema niti jednu dobro obrađenu površinu.
- Područje nedovršenog iskopavanja – malo područje, vjerojatno nije uklonjeno da bi sakrilo neestetske temelje kuće. Iza se nalazi moderni sanitarni čvor. Iskopavanja se trebaju dovršiti, koristeći najbolju znanstvenu metodologiju. Problem zida treba arhitektonski riješiti, a ne ga skrivati.
- Javni zahod – iako su zasigurno potrebni u takvom javnom prostoru, zauzimaju mjesto koje bi se trebalo koristiti za prezentaciju ili odgovarajuću namjenu. Kada Podrumi u konačnici budu primjereno korišteni, ovi sanitarni čvorovi neće biti dostatni. Trebalo bi ih što prije izmjestiti na primjereniju lokaciju. Moguća lokacija je dvorište iza dvorane 6A. Ta lokacija je dostupna i iz područja 11B, nije ograničena i mogu ju koristiti i posjetitelji izvan Podruma. Krov novog sanitarnog čvora može nastaviti razinu ulice i stvoriti veliki prostor koji će mnogo bolje izgledati od postojećeg uskog prolaza flankiranog zidom od betonskih blokova. U budućnosti ovaj krov može postati mjesto na kojem će se sagraditi građevine koje će ponovno definirati danas iskrivljenu situaciju na tom prostoru.
- Poplave i razina poda – Podrumi povremeno poplave do visine od otprilike 0,5 metra iznad današnjeg poda. Izvor poplave nikada nije potpuno istražen (nevrijeme i plima), a kontrolira se trajnom uporabom crpke, koju u slučaju nestanka električne energije podržava generator. I crpka i generator su smješteni u povijesnim prostorima. Na ovom mjestu važno je napomenuti da su današnju razinu poda odredili arheolozi i konzervatori i ne prikazuje antičku, povijesnu situaciju.

Slika 6. Hodnik Y – prodaja ulaznica

Slika 7. Hodnik Y – antički bunari

Slika 8. Hodnik Y – kameni pult

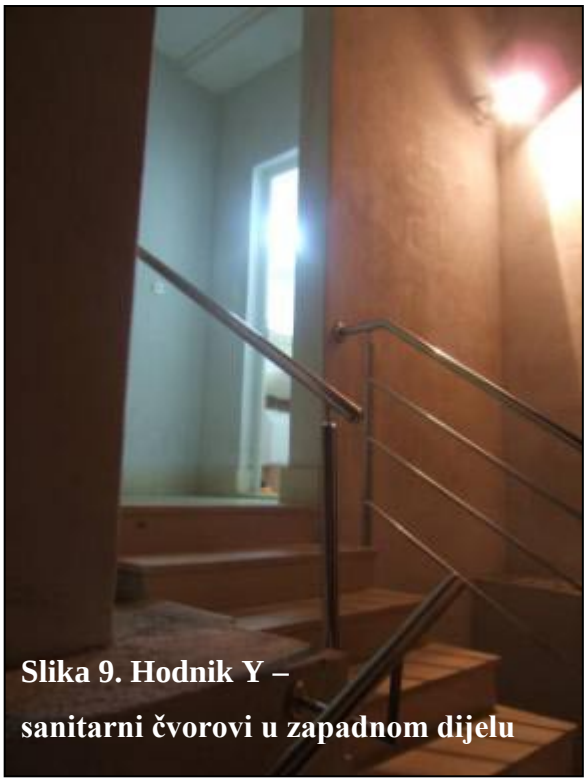

Slika 9. Hodnik Y – sanitarni čvorovi u zapadnom dijelu

Slika 10. Hodnik Y - nedovršena iskopavanja u zapadnom dijelu

Slika 11. Hodnik Y – kasniji zid

Svod ovog dijela hodnika ima različite karakteristike jer je djelomično uništen, te je bio obnavljan u različitim razdobljima. Izvorni svod se sastoji od segmenata križnih svodova i većina ih je sačuvana. Veliki restaurirani dio je izrađen od opeke i željeznih greda, te je ožbukan. To je bačvasti svod čiji je najviši dio niži od izvornih svodova.

Podanak svoda u ovome dijelu na obje strane počinje niže od izvornog. Na sjevernoj strani se naslanja na izvorni zid, dok na južnoj strani koristi novoizgrađeni zid koji je znatno uvučen od izvorne linije. Svod blokira prozore prema dvorani 6A (koju se vidi iz ovog prostora) i nema prozore prema jugu (za razliku od izvorne situacije). U vrhu svoda nalazi se otvor prema gornjemu katu koji se u prošlosti vjerojatno koristio za vertikalnu komunikaciju (ljestve?). Izuzetno je loše zatvoren hrđavim komadima željeza i istrunulog drva i pod hitno ga se treba provjeriti.

U južnom zidu hodnika postoje barem dva zatvorena ulaza. Veći se nalazi pred dvoranom 6A i vjerojatno je napravljen kada su se prostori čistili od kasnijih ostataka. Iako je nov, ne postoji razlog zbog kojeg bi bio tako očit (vidljivi beton). Preporučuje se promisliti o estetici nedavnih radova.

Dvorana X, veličine 6,0 x 8,7 metara, nastavak je hodnika prema zapadu – nije uključena u današnje razgledavanje Podruma. Koristi se kao trgovina u koju se ulazi s Rive, a njezina razina poda ne odgovara onima u Podrumima već na Rivi. Ima zatvorena vrata prema dvorani 1A. Ovaj prostor je bio ulazna prostorija prema jugozapadnoj kuli, stoga je vrlo značajan za prezentaciju i interpretaciju lokaliteta. S obzirom da se ekvivalent ove dvorane nalazi na istočnoj strani (dvorana Z) i također je zatvoren za posjetitelje, teško je objasniti i prezentirati vezu s kulama. Kada se prva prilika za kupovinom ili obnavljanjem ugovora za taj prostor javi, treba joj vratiti javnu namjenu i ponovno ju spojiti s cjelinom Podruma.

Dvorana Z, istočni ekvivalent dvorani X, nalazi se na drugom završetku hodnika Y. Ova dvorana nije iskopana i nalazi se ispod postojeće građevine, stoga njezino iskopavanje može biti problematično. Važnost njezina otvaranja i prezentiranja javnosti objašnjena je pod dvoranom X.

Slika 12. Hodnik Y – zatvoreni ulazi s juga

Slika 13. Hodnik Y – otvor u svodu

Slika 14. Hodnik Y – dvorana X, trgovina

Istočni dio – Odvojen je od središnjeg dijela metalnom ogradom poput one na ulazu u zapadni dio hodnika. Ulazak u ovaj dio zahtijeva ulaznice koje se prodaju u zapadnom dijelu i ponekad se kontrolira. Ovaj dio hodnika podijeljen je u tri dijela – zapadni dio, s cjelovitim svodom, u kojem su izloženi dekorirani kameni ulomci; središnji dio koji je odvojen velikom drvenom pregradom koja tvori zatvoreni prostor iza, nedostupan javnosti i neiskopani dio (koji uključuje dvoranu Z), koji se nalazi pod kasnijim građevinama. Dvorana Z je ekvivalent dvorani X koja je ranije opisana.

Slika 15. Hodnik Y – istočni dio

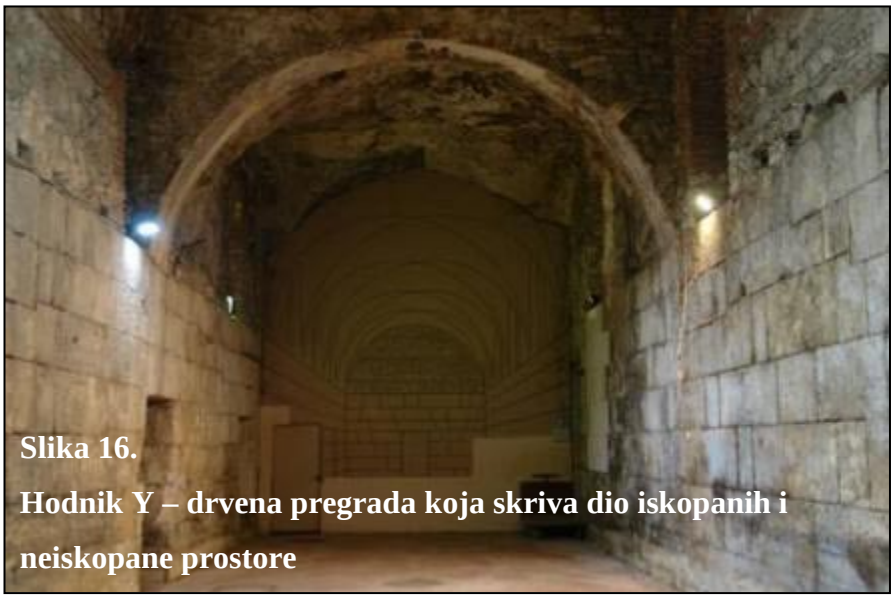

Slika 16.
Hodnik Y – drvena pregrada koja skriva dio iskopanih i neiskopane prostore

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Slika 17. Hodnik Y – istočni dio, otvor prema jugu

Hodnik Y mogao je pružiti izvrsnu priliku sagledavanja potpune širine Dioklecijanove palače iznutra. Ovo je onemogućeno raznim kasnijim pregradnjama, koje se lako mogu ukloniti, i činjenicom da nije potpuno iskopan. Danas se veličina ovog pročelja može vidjeti samo izvana, no tada je posjetitelj izložen mnogim drugim vizualnim elementima koji privlače pažnju. Puna veličina Palače (u smjeru istok – zapad) se može sagledati na sjevernoj strani koja je znatno manje posjećena. Hodnik koji nije potpuno otvoren i dostupan također ne ispunjava svoju izvornu ulogu povezivanja i upravljanja čitavim prostorom Podruma.

Nemogućnost pristupa kulama također treba razmotriti, a stvaranje takvog pristupa treba postati prioritetni cilj budućih aktivnosti (jugozapadna kula ne postoji ali njezin ulaz iz dvorane X je još uvijek vidljiv, dok jugoistočnu kulu koristi privatna tvrtka i polujavna organizacija, stoga u osnovi nije otvorena za javnost).

Uz analizu budućeg funkcioniranja lokaliteta, potrebno je razmotriti i potpuno uklanjanje željeznih ograda koje odvajaju središnji dio hodnika od bočnih dijelova, ili njihovo pomicanje bliže liniji na kojoj su kasniji zidovi bili izgrađeni i stvarali su dojam ulice (trag tih zidova je još uvijek vidljiv). U svakom slučaju, ovo razdvajanje prostora je potrebno preoblikovati.

Crtež 4: Zapadni dio (cjelina 1) – prostori 1A do 9F

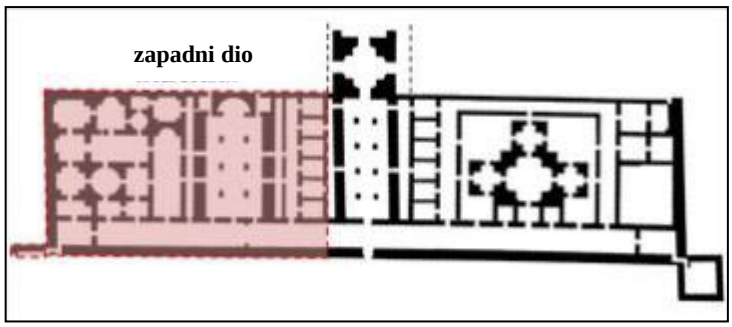

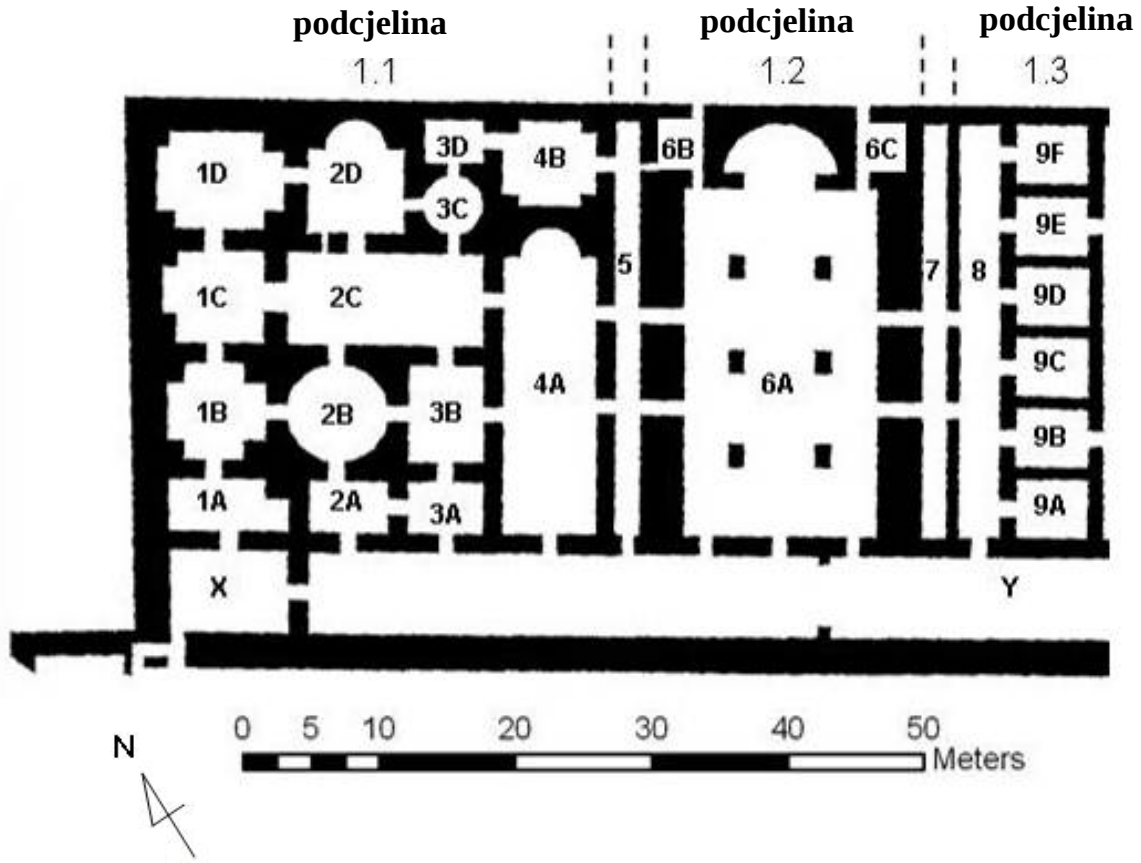

Ovo veliko područje sastoji se od 3 različite arhitektonske podcjeline i dva hodnika koja ih razdvajaju.

Podcjelina 1.1.

Podcjelina 1.1. ima 14 dvorana različitih oblika i veličina (1A do 4B), sve su međusobno povezane, asimetrično raspoređene unutar pravokutnika veličine oko 33,5 x 37,0 metara (vanjske dimenzije).

Dvorana 1A – veličine 4 x 8,5 metara – danas slijepa prostorija s obzirom da su otvori koji su ju povezivali s 2A prema istoku i X prema jugu danas zatvoreni. Na podu se nalazi veliko kamenje koje je vjerojatno prikupljeno u drugim dvoranama i na drugim lokalitetima tijekom čišćenja. Na zapadu je zatvoren izvorni prozor u vanjskom zidu Palače. Zid pod ovim prozorom je teško oštećen kasnijim postupcima, a iz vidljive jezgre zida viri stara cijev koja nije u funkciji. Kiša, ili druga voda, nadire kroz oštećeni dio i pod prostorije je stalno mokar. Uništeni dio zida uzrokuje probleme i ubrzano propadanje i nema razloga zbog kojega ga se ne bi popravilo.

U stropu dvorane nalazi se kasni otvor, s novim svjetlikom koji gleda na dvorište privatne kuće. Ovaj otvor zamjenjuje izvorni otvor za svjetlost i zrak, koji je zatvoren kasnijim gradnjama. Blizu stropa nalazi se hrđava cijev ili ostatak željezne grede koju treba ukloniti.

U sjeveroistočnom uglu dvorane nalazi se kvadratni zidani pilon, rađen u punoj visini prostorije. Možda je vezan uz građevinu iznad, iako to nije jasno. Izgleda da nisu postojala vrata između 1A i 2A, a u razdjelnom zidu postoji samo prozor. Ovo je neobično s obzirom da su sve ostale dvorane povezane vratima s prostorijama koje ih okružuju.

Slika 18.

Dvorana 1A – zatvoreni ulaz prema dvorani X

Slika 19.

Dvorana 1A – zatvoreni prozor prema zapadu

Slika 20. Dvorana 1A – otvor prema dvorani 2A

Dvorana 1B – veličine 7 x 7 metara – Vratima je povezana s dvoranama 1A, 1C i 2B. Ova dvorana je imala križni svod koji se izdizao iz 4 masivna ugaona pilastra. Dvorana je jako oštećena zbog kuće koja je u njoj naknadno izgrađena, te su svod i pilastri uništeni do razine poda kuće. Zapadni zid (vanjski zid Palače) je zasigurno imao prozor, ali taj dio nije otvoren kada je dvorana iskopana. U južnom zidu dvorane (zid sa dvoranom 1A) napravljena su dva otvora, a ostaci zapadnog zida kasnije kuće još uvijek stoje – na vrhu nestabilnih ruševina. Strop dvorane čine željezne grede i drveni pod nove kuće koja se nalazi iznad. Ova dvorana je u poprilično lošem stanju i rizična, te zahtijeva znatan rad. Ne postoji dobar razlog za zadržati zidove kasnije građevine, te istodobno ne otvoriti izvorni zapadni zid dvorane, riskirati rušenje i propadanje, uključujući i naseljene građevine iznad. Čak se i križni svod može simbolično rekonstruirati tako da podržava gornji kat i zamijeni željezne grede, a ne skriva dno poda nove kuće.

Dvorana se danas koristi za prezentacije gdje se na zahtjev mogu pogledati projekcije dijapozitiva. Ovo ni po čemu nije primjereno mjesto, niti ima standard koji takav lokalitet zahtijeva.

Dvorane 1C i 1D – veličine 7 x 7 metara svaka – povezane su s dvoranama 1B, 2C i 2D i nisu iskopane. Razlog zbog kojeg iskopavanja ovih dvorana nisu završena može biti logističke, financijske, ideološke ili druge naravi – ali neiskopani dio je uzrok za ozbiljnu zabrinutost i izvor konzervacijskih i ostalih problema. Stanje ovih dvorana utječe i na okolne prostorije.

Kiša ili druga voda ulazi u malim potocima iz ovih prostorija, a kod 1C se iznad ruševina mogu vidjeti potpuno nove, nedavno instalirane cijevi. Dok ovaj prostor nije pod kontrolom nadležnih vlasti, uništavaju ga stanari koji žive iznad njega. Nakon završetka iskopavanja potrebno je uspostaviti potpunu kontrolu koja će donijeti ispravno upravljanje i konzervaciju ovog prostora.

Dvorana 1D se nalazi uglavnom ispod ulice i može ju se relativno lako isprazniti, čak i s gornje strane. Dvorana 1C bi mogla predstavljati veći problem ako se ne pronađe način da se iskopa bez uznemiravanja života koji se odvija iznad.

Moguće je da su se u uglu dvorane 1D nalazila vrata koja su vodila do kule koja se nalazila na tom mjestu, izvan zidina.

Slika 21. Dvorana 1B – vrata prema dvorani 1A i zapadni zid

Slika 22. Dvorana 1C – neiskopana, snimljena iz dvorane 1B

Slika 23. Dvorana 1D – neiskopana, snimljena iz dvorane 2D

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Dvorana 2A – veličine 4 x 5,5 metara, izravno povezana s hodnikom Y i dvoranama 1A, 2B i 3A. Veza s hodnikom se nalazi na mjestu koje se sad koristi kao sanitarni čvor. Na stropu su stari loše zatvoreni šahtovi kroz koje curi voda. Ovdje je potreban opći konzervatorski tretman s naglaskom na statičke probleme, propadanje kamena i morta i prodiranje vode.

Dvorana 2B – je kružna dvorana promjera 7 metara, bez određenih problema. Vratima je povezana s okolnim dvoranama (2A, 1B, 2C i 3B). Bila je potpuno mračna, osim ako nije imala otvor na sredini kupole kroz koji je bila osvijetljena iz prostora iznad nje. Ovaj dio je rekonstruiran bez ostavljanja takvog otvora.

Dvorana 2C – pravokutni prostor veličine 8,5 x 14 metara, povezan s dvoranama 2B, 1C, 2D, 3C, 4A, 3B. Ova prostorija nema određenih problema osim jakog prodora vode na sjevernom dijelu svoda (to ne znači da ne postoje opća konzervatorska pitanja poput mogućih problema statike, propadanja kamena i morta itd.). Sama vlaga može dugoročno uzrokovati ozbiljne probleme u materijalu i konstrukciji.

Dvorana 2D – veličine 6,5 x 7 metara, ima apsidu prema sjeveru promjera 4 metra. Povezana s dvoranama 1D, 3C i 2C.

Iznad apside je postojao veliki prozor, kasnije vjerojatno pretvoren u vrata koja su vodila u građevine iznad. Zatvor tih vrata je problematičan i treba poboljšanje, zbog konzervacije, stabilnosti, prezentacije i sigurnosnih razloga. U dnu sjevernog zida postoji izvorni odvod kojeg treba proučiti.

Slika 24. Dvorana 2A

Slika 25. Dvorana 2A – lokva vode na podu

Slika 26. Dvorana 2B

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Slika 27. Dvorana 2C – prezentacija drvene grede

Slika 28. Dvorana 2C – lokva vode na podu

Slika 29. Dvorana 2D

Dvorana 3A – veličine 4 x 5,5 metara, povezana s 2A, 3B i hodnikom Y, u dijelu koji se danas koristi za sanitarni čvor. Prozor nad vratima koja vode do sanitarnog čvora (hodnik Y) treba čišćenje, otklanjanje naslaga i ostataka kasnijih radova, konzervaciju itd. Nakon uklanjanja sanitarnog čvora, vrata prema hodniku će trebati popravak.

Dvorana 3B – veličine 5,5 x 7 metara, povezana s 3A, 2B, 2C i 4A. Uglavnom ima uobičajene probleme na svodu, uključujući stare šahtove koji nisu dirani. (Općenito ovi šahtovi djelomično ukazuju na kasniju priču o korištenju ovih prostora pa ih ne treba automatski eliminirati. Stoga treba razmotriti konzervaciju.)

Dvorana 3C – kružna dvorana promjera 4,2 metra, povezana s 2C, 2D, 3D. U kupoli je mala rupa koju treba popraviti, ali kao i dvorana 2B možda je imala izvorni otvor za svjetlost i ventilaciju. U suprotnom, to je bilo jedno od mračnijih mjesta u sistemu. (Lako je moguće da su graditelji odabrali kružni tlocrt kod prostorija koje su bile potpuno okružene drugima, kako bi mogli staviti otvor u kupoli zbog problema s osvjetljenjem i ventilacijom).

Dvorana 3D – relativno mali prostor dimenzija 3,2 x 4,2 metra, povezan s dvoranama 3C i 4B. U gornjem dijelu sjevernoga zida postojao je prozor koji je kasnije pretvoren u vrata. Ova vrata nisu dirana i loše su zatvorena. Situacija zahtijeva planiranje, ispravno zatvaranje i prezentaciju prozora. (Prozori u sjevernom zidu jedini pokazuju da je to vanjski zid Podruma koji čak i na ovoj strani nisu bili potpuno pod zemljom. Također utječe na razumijevanje građevina koje su se nalazile iznad i njihovoj razini poda.)

Slika 30. Dvorana 3A

Slika 31. Dvorana 3B

Slika 32. Dvorana 3C s kupolom

Slika 33.
Dvorana 3D s prozorom prema sjeveru

Dvorana 4A – najveći prostor u ovom dijelu, po veličini blizak dvorani 2C. Veličine 6,5 x 20 metara, s apsidom promjera 4 metra na sjevernom zidu. Dvorana je povezana s hodnikom Y, hodnikom 5 i dvoranama 3A, 3B i 2C. Ima prozore iznad vrata i vjerojatno je bila tamnija prostorija od ostalih (s obzirom da je unutarnja, nema niti jedan vanjski zid). Svim prozorima je potrebno čišćenje i stabilizacija, uz radove i proučavanja koje treba napraviti i u svim ostalim prostorima. Inače, ovaj prostor je u dobrom stanju. (Opaska: samo se dvoranama 2C i 4A mogao koristiti veći broj ljudi na duže vremensko razdoblje, jer one imaju duljinu zidova bez otvora. Druge prostorije su se mogle koristiti samo kada su neka od njihovih vrata bila zatvorena.)

Dvorana 4B – veličine 6,5 x 6,5 metara, povezana s dvoranom 3D i hodnikom 5. Svod ove dvorane je u vrlo opasnom stanju zbog propadanja kamena i morta. Ovaj svod izgleda lošije od ostalih, vjerojatno kao rezultat kasnijeg korištenja u prošlosti, i prodora vode. Osim toga, dijelovi istočnog zida iznad klesanog kamena su oštećeni, probijeni i nisu popravljani. Krhka jezgra zida je vidljiva, bez ikakve je konsolidacije. Sjeverni zid i svod uz njega su u još gorem stanju. Kroz velike otvore u svodu vide se stube i ostali novi elementi u hotelu koji se nalazi iznad. Ovaj prostor se potpuno mora obnoviti – rekonstruirati zbog stabilnosti. Prava je sreća da se nije nikakva nesreća dogodila u ovom prostoru – otvorenom za javnost i sa građevinama iznad.

U svodu se također nalaze šahtovi koji nisu zatvarani ni učvršćeni i to je dodatno doprinijelo propadanju svoda. Uz južni zid, ispod svoda, nalazi se stari željezni potporanj i izgleda kao da je zaboravljen na tom mjestu. Nakon statičke analize potrebno ga je ukloniti.

U ovoj dvorani je predstavljena kasnija preša za maslinovo ulje koja je tu pronađena, a najvjerojatnije je tu i bila u funkciji. Teški dijelovi preše su opasno postavljeni kao nadvratnik vrata prema hodniku 5. Cijela prezentacija je problematična jer, čak i ako su elementi na njihovom izvornom položaju, dvo- i trodimenzionalno, oni sada «plutaju u zraku» jer je zemljana ispuna na kojoj su pronađeni sada uklonjena. Uistinu se preporučuje preoblikovati čitavu prezentaciju.

Preporuka je zatvoriti za javnost dvorane 3D i 4B, dok se ne pripremi statičko izvješće.

Hodnik 5 – dugačak prostor, manje od 2 metra širok i oko 31 metar dugačak. Na zapadnom zidu ima troja vrata koja ga povezuju s dvoranama 4A (dva otvora) i 4B, te dvoja vrata na istočnom zidu koja ga povezuju s dvoranom 6A, a ima i vezu s hodnikom Y. Na ovom zidu postoje i tri prozora.

Hodnik stvara odvajanje ili prijelazni prostor između prve podcjeline (ranije opisanih 14 dvorana) i druge prema istoku. Izgleda da je hodnik, presvođen bačvastim svodom, služio za ventilaciju i osvjetljenje, a da svod nikada nije bio izveden u punoj duljini. Svod ima 9 različitih odsječaka i načina obrade (bolje definirano kao «neobrada»). Od sjevera prema jugu pokazuje slijedeće «obrade»: crvenu opeku, beton, kamen – djelomično izvoran a djelomično rekonstruiran, istrunulo drvo, prazninu (bez stropa, vidljive su prostorije iznad), opeku, šahtove, niži kameni svod, novo drvo. Uz sjeverni zid, ispod svoda, nalazi se velika cijev koja dijagonalno presijeca prostor.

Svod je potrebno pravilno obraditi nakon istraživanja kojim se treba pokušati utvrditi izvorno stanje i kasnije situacije koje treba sačuvati. Čak i ako se nikada s potpunom sigurnošću ne ustvrdi ova situacija, svod ne može ostati ovakav kakav jest – moraju se donijeti odluke, također i za strukture koje se nalaze iznad. Uvjeti u tim kućama se mogu samo poboljšati. Svaki novi pod napravljen u tim kućama (od strane novih ili starih vlasnika) mora doprinijeti obnovi svoda. Ne smiju se više dozvoljavati privremena rješenja. Nedostatak sigurnih saznanja o izgledu ovog prostora u različitim razdobljima ne smije sprječavati odluke o daljnjim postupcima, jer njih je potrebno izvršiti što žurnije.

Slika 34. Dvorana 4A s apsidom

Slika 35. Dvorana 4B s prešom za maslinovo ulje

Slika 36. Dvorana 4B - oštećeni svod

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Slika 37. Dvorana 4B - oštećeni svod

Slika 38. Hodnik 5

Slika 39. Hodnik 5 - svod

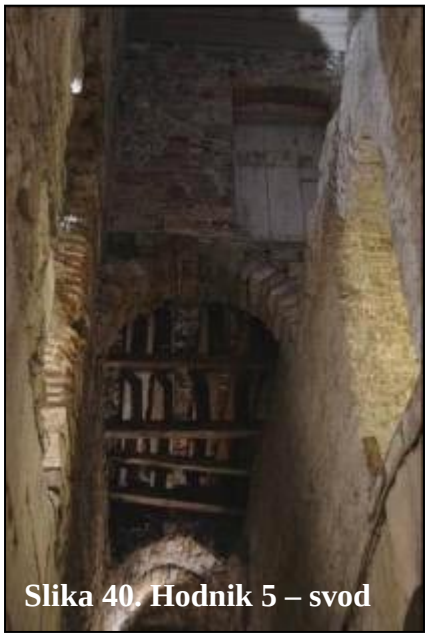

Slika 40. Hodnik 5 – svod

Podcjelina 1.2.

Dvorana 6A – Ova arhitektonska cjelina sastoji se samo od jednog prostora – dvorane 6A, s pripadajuća dva stubišta. Jedna je od dva velika prostora Podruma (zajedno s 11A). Dvorana je veličine 14 x 25,5 metara i ima veliku apsidu na sjevernom zidu, promjera 8 metara. Bazilikalnog je tlocrta, s dva reda masivnih nosača koji ju dijele na središnji i dva bočna broda. Na južnom su zidu troja glavna vrata koja ju povezuju s hodnikom Y i po dvoja vrata na dužim zidovima koja ju preko hodnika 5 i 7 povezuju s ostalim cjelinama.

Na sjevernom zidu sa svake strane apside postoji otvor koji vodi izvan Podruma, kao i na dva stubišta (6B i 6C) koja dvoranu povezuju s gornjim strukturama. Iako donekle skrivena, ova dva otvora su izuzetno značajna jer su jedina veza zapadnog dijela Podruma s Palačom iznad i ostalim vanjskim prostorima. (Ovaj vanjski prostor se trenutno ne koristi i zatvoren je za javnost, a čini se kao najbolja moguća lokacija za moderni sanitarni čvor i tehničke prostorije za smještaj generatora, transformatora i postrojenja za kontroliranje klimatizacije).

Prozori postoje na svim zidovima, uključujući i onaj iznad apside. Taj prozor iznad apside bio je izuzetno značajan jer je prostoru davao direktno osvjetljenje. Većina ovih prozora zahtijeva čišćenje i popravak. Prozor nad apsidom je pretvoren u vrata, što je izuzetno praktično zbog logistike kada se dvorana koristi i kada je potrebno unijeti velike predmete ili količine materijala. Ipak, to je pogrešna namjena, kao i pogrešan oblik ovog značajnog prozora, koji bi trebalo ponovno vratiti izvornoj namjeni. Osim otvorenih dvorišta u istočnom dijelu prostora Podruma, izgleda da je ovo jedini prozor koji se može otvoriti, s obzirom da s njegove vanjske strane nema kasnijih konstrukcija.

Kao i većini svodova, ovome u 6A je potrebna dobra detaljna analiza, popravci, nadopuna morta i kamena koji nedostaju i pojedinačna obrada starih šahtova.

Gornji istočni dio apside je znatno iskrivljen i izmaknut. Da bi se pronašli uzroci, koji su možda još uvijek aktivni, potrebna je analiza i praćenje situacije.

Slika 41. Dvorana 6A

Slika 42. Dvorana 6A – apsida s prozorom iznad

Slika 43. Dvorana 6A – rupe u svodu

Stubišta 6B i 6C – oba stubišta danas ne vode nikamo i na vrhu su zatvorena zbog kuća koje su tu sagrađene. Nije im potrebno mnogo popravaka i nadomještanja stuba – čak i ako se ne koriste. Jedno ili oba stubišta se eventualno mogu aktivirati, kad god je potrebno i kada prostor iznad postane dostupan. Preporučuje se istražiti te gornje prostore, zatvore stubišta i mogućnosti njihove uporabe u budućnosti (logistika, sigurnost, infrastruktura itd.). Prostor 6B ima mali prozor prema hodniku 5. Takav prozor mogao bi postojati i na drugom stubištu.

Ostaci bez broja – izvan prostora Podruma, uz sjeverni zid postoje neke strukture koje izgledaju kao da su nastale u izvornom razdoblju ili malo kasnije. Potpuno su zanemarene i propadaju, vjerojatno nisu ni proučene, niti dokumentirane. Kao prva mjera preporučuje se njihovo čišćenje, dokumentacija i stabilizacija.

Hodnik 7 - dugačak prostor širine oko 2 metra, smješten istočno od dvorane 6A, povezan s njom dvama vratima. Neuobičajeno za većinu prostora koji dijele zid s hodnikom Y – ovaj prostor nema vrata prema glavnom hodniku. U osnovi je to prostor podjele (i veze) dvaju arhitektonskih cjelina koje su izvorno imale različite uporabe. Sjeverni dio ovog prostora nije iskopan i izvor je ozbiljnog prodora vode. Ako ne iz kojeg drugog razloga, ovaj prodor vode je dovoljan da se iskopavanja završe i uklone svi ostaci iz hodnika.

Svod u hodniku 7 je, poput onoga u hodniku 5, u dosta lošem stanju i potrebno mu je mnogo popravaka. Dio svoda je izvoran, neki dijelovi nedostaju, na nekim mjestima se vide drvene daske ili beton podova koji se nalaze iznad. Popravak, učvršćenje i plan rekonstrukcije svoda se moraju pripremiti – zbog statičkih, vizualnih i jednostavno konzervatorskih razloga.

Dvoja vrata povezuju ovaj hodnik s dvoranom 6A i s trećom arhitektonskom cjelinom prema istoku.

Slika 44. Stubište 6B

Slika 45.
Stubište 6C – izlaz prema sjeveru

Slika 46.
Hodnik 7 – neiskopano područje

Slika 47. Hodnik 7

Slika 48.
Zapušteno područje sjeverno od 6A

Slika 49.
Zapušteno područje sjeverno od 6A

Podcjelina 1.3.

Ova cjelina je zatvorena za javnost i koristi se kao skladišni prostor za velike kamene blokove pronađene u prostorima Podruma, kao i za infrastrukturu.

Sastoji se od dugačkog hodnika i 6 gotovo identičnih prostora (9A do 9F).

Hodnik 8- Širok 3 metra s vratima prema dvoranama 9A do 9F i prema glavnom hodniku Y. Iskopavanje u sjevernom dijelu nije dovršeno, što se preporučuje.

Dvorane 9A do 9F – 6 malih prostorija, veličine 4,2 x 5,2 metra svaka, otvorene prema hodniku 8. Dvorane 9B i 9E imaju i vrata prema prostoru 10 središnjeg dijela Podruma.

U manjim prostorima je vrlo neobična situacija – vidljiva je neobrađena živa stijena koja je viša od današnje razine poda. Zabilješke sa iskopavanja pokazuju da je ovakva situacija bila u čitavim Podrumima. Potrebno je proučiti tu dokumentaciju i pokušati ustanoviti izvornu razinu poda, ako ga je bilo, iznad stijene. Postoji mogućnost da su za vrijeme iskopavanja odstranili nabijeni zemljani pod koji se nalazio nad stijenom, ne shvaćajući da je riječ o izvornom antičkom podu.

Prostor 9E se koristi za smještaj prilično velikog generatora za crpku. Preporučuje se izgraditi novi prostor za smještaj takve opreme, izvan Podruma, na otvorenom prostoru uz sjeverni zid. Rad generatora zasigurno nije najbolji za antički prostor Palače, a zasigurno ovakav smještaj nije dobar za sam generator i njegovo održavanje.

Slika 50. Hodnik 8

Slika 51.
Hodnik 8 – neiskopano područje u sjevernom dijelu

Slika 52.
Dvorana 9A – neobrađena živa stijena

Slika 53.
Dvorana 9B – neobrađena živa stijena

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Slika 54. Dvorana 9C

Slika 55. Dvorana 9D

Slika 56. Dvorana 9E - generator

Crtež 5: Središnji dio (cjelina 2) – prostori 10, 11, 12

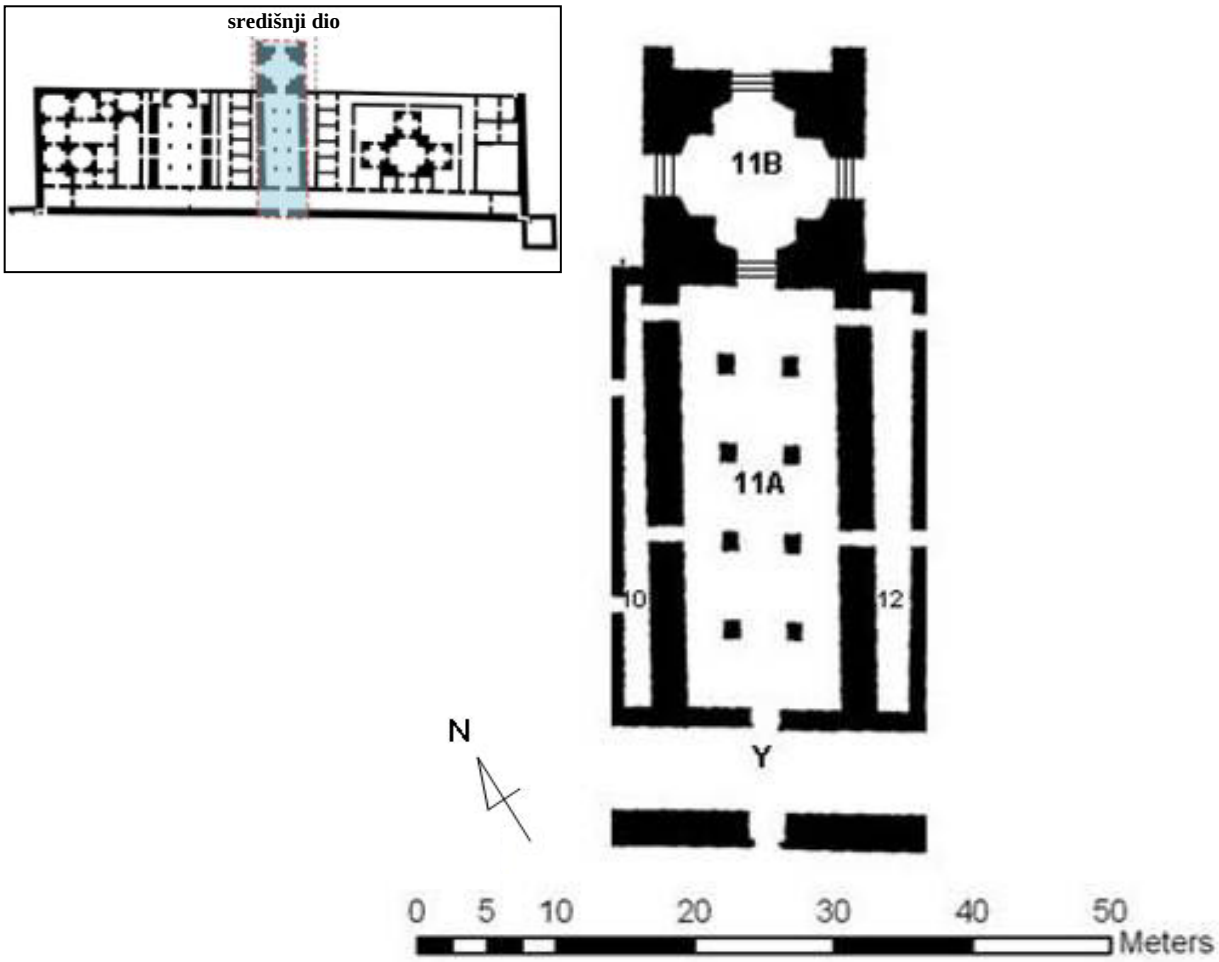

Središnji dio Podruma sastoji se od dva uska hodnika (10 i 12) i dva velika prostora, 11A i 11B.

Hodnici 10 i 12 – hodnici su dugački oko 31 metar, smjera sjever – jug, imaju trapezoidni tlocrt. Hodnik 10 je na južnom kraju širok 1,8 metara, a na sjevernom 1 metar. Hodnik 12 na južnom kraju ima 2,2 metra, a oko 3 metra na sjevernom. Ovaj nepravilan tlocrt kompenzira činjenicu da se osi dvorane 11A, smještene između dva hodnika, i dugačkog hodnika Y na jugu ne sijeku pod pravim kutom. Prostori 10, 11A i 12 zajedno čine pravokutnik dimenzija 20,5 x 31,0 metar. Oba hodnika imaju po dva otvora prema velikom prostoru među njima (11A) i dva otvora prema prostorima na

zapadu (hodnik 10) i istoku (hodnik 12). Prostor 10 se otvara prema dvoranama 9B i 9E, dok se prostor 12 otvara prema dvoranama 13C i 13F istočnog dijela Podruma.

Oba hodnika su zatvorena za javnost i sadrže dio suvremene infrastrukture prostora. U hodniku 10 je crpka koja kontrolira razinu vode, a u hodniku 12 je transformator. Hodnik 10 se koristi i kao spremište za kamen.

Slika 57. Hodnik 10

Slika 58.
Hodnik 10 – pumpe za vodu

Slika 59. Hodnik 12

Dvorana 11A – jedna od najvećih prostorija u Podrumima, veličine oko 11,5 x 31,0 metar. Bazilikalnog je tlocrta s centralnim brodom širine 3,5 metara i bočnim brodovima širine 2,8 metra. Prostor je podijeljen s dva reda po 4 masivna pilona dimenzija oko 1,2 x 1,2 metra.

Ovaj prostor ima dva glavna ulaza ili vrata – južna vrata koja ga povezuju s hodnikom Y i vratima prema Rivi (ili luci), dok ga sjeverni otvor preko prostora 11B povezuje s Peristilom i gornjim prostorima. Nema sumnje da je ovaj prostor izvorno zamišljen kao prolaz, poveznica vanjskog (luka) i unutarnjeg prostora Palače, bilo privremena tijekom gradnje ili stalna. To je oduvijek bio jedan od ulaza u Palaču, različit od ostalih zbog svog smještaja, veze s Podrumima i topografije. Moguće da je ovaj prostor bio odvojen vratima, time odvajajući ostatak prostorija Podruma i prostor luke od unutrašnjosti Palače. Istodobno, njegovo zatvaranje nije značilo odvajanje gornjih i donjih prostora, jer je postojalo niz komunikacija putem stubišta između njih.

Svodovi su u ovom prostoru djelomično rekonstruirani, a djelomično izvorni. Južni dio svoda izgleda izvorno, a zbog njegova trajnog propadanja, uglavnom otpadanja malih komada kamenja, morta i žbuke, neka vrsta «zaštite» je potrebna za prodajne prostore koji se tu nalaze. Nakon analize statike i arhitektonskog snimka prostora koji se nalaze iznad, potrebno je izraditi opsežnu konzervatorsku studiju. Studijom treba obuhvatiti i probleme infrastrukture, uglavnom električne energije i rasvjete.

Danas se ovaj prostor koristi kao prolaz i kao «sajam rukotvorina».

Dvorana 11B – dvorana je u osnovi kružna, promjera otprilike 11 metara, s četiri otvora i četiri izbočena zidana ugla. Južni otvor ju povezuje s dvoranom 11A i Rivom, a drugi na istoj osi vodi do Peristila. Istočni i zapadni otvori vode na dvije strane prema unutrašnjosti Palače. S obzirom da je pod Palače na višoj razini od poda Podruma, prostorija 11B i Palača su povezani stubama. Samo su prvih sedam stuba na glavnoj osi sjever–jug izvorne, a pronađene su tijekom iskopavanja 1956. godine. Ostale stube nisu izvorne, stoga je nejasan izvorni način premošćenja razlike u visini.

Namjena ove dvorane nesumnjivo je glavna veza između donjih i gornjih prostora. Ovo je u stvari svojevrsno vodoravno i okomito raskrižje Palače, koje povezuje vanjski i unutarnji prostor i služi kao stubište među njima.

Izbočeni uglovi služe za nošenje svodova koji su rekonstruirani i nose pod Vestibula Palače koji se nalazi nad njima.

Slika 60. Dvorana 11A – pogled s juga prema sjeveru

Slika 61. Dvorana 11A – pogled sa sjevera prema jugu

Slika 62. Dvorana 11B – pogled prema dvorani 11A

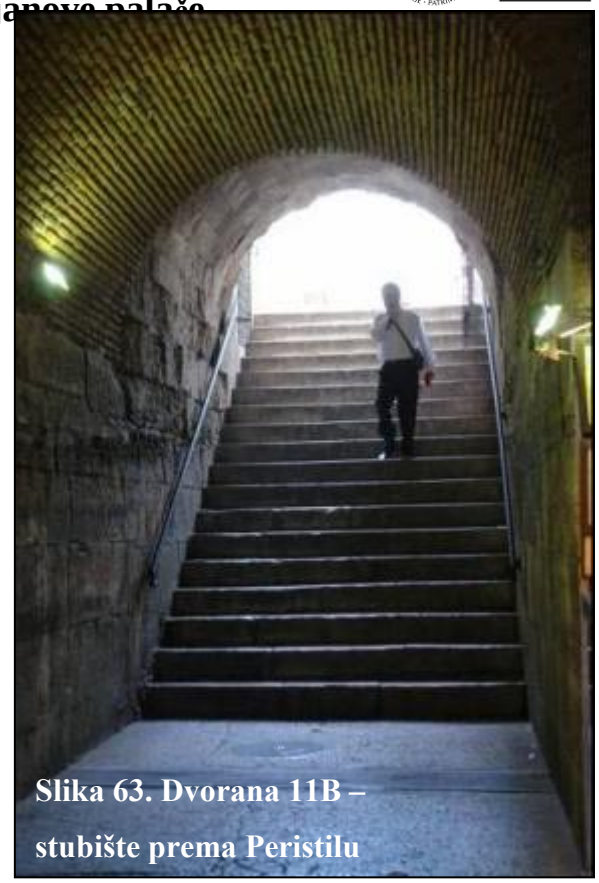

Slika 63. Dvorana 11B – stubište prema Peristilu

Slika 64. Dvorana 11B – izlaz prema istoku

Slika 65. Dvorana 11B – izlaz prema zapadu

Slika 66. Ulaz u dvoranu 11B sa zapada

Slika 67. Ulaz u dvoranu 11B sa sjevera – Peristil

Crtež 6: Istočni dio (cjelina 3) – prostori 13 do 22

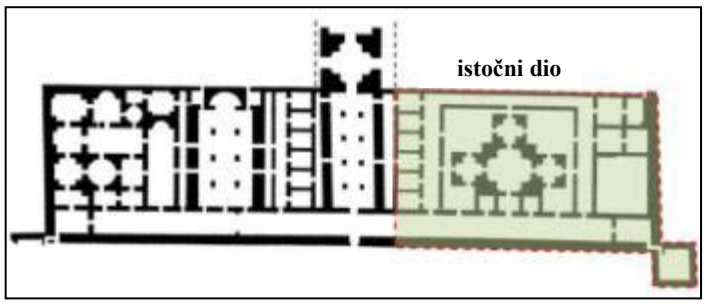

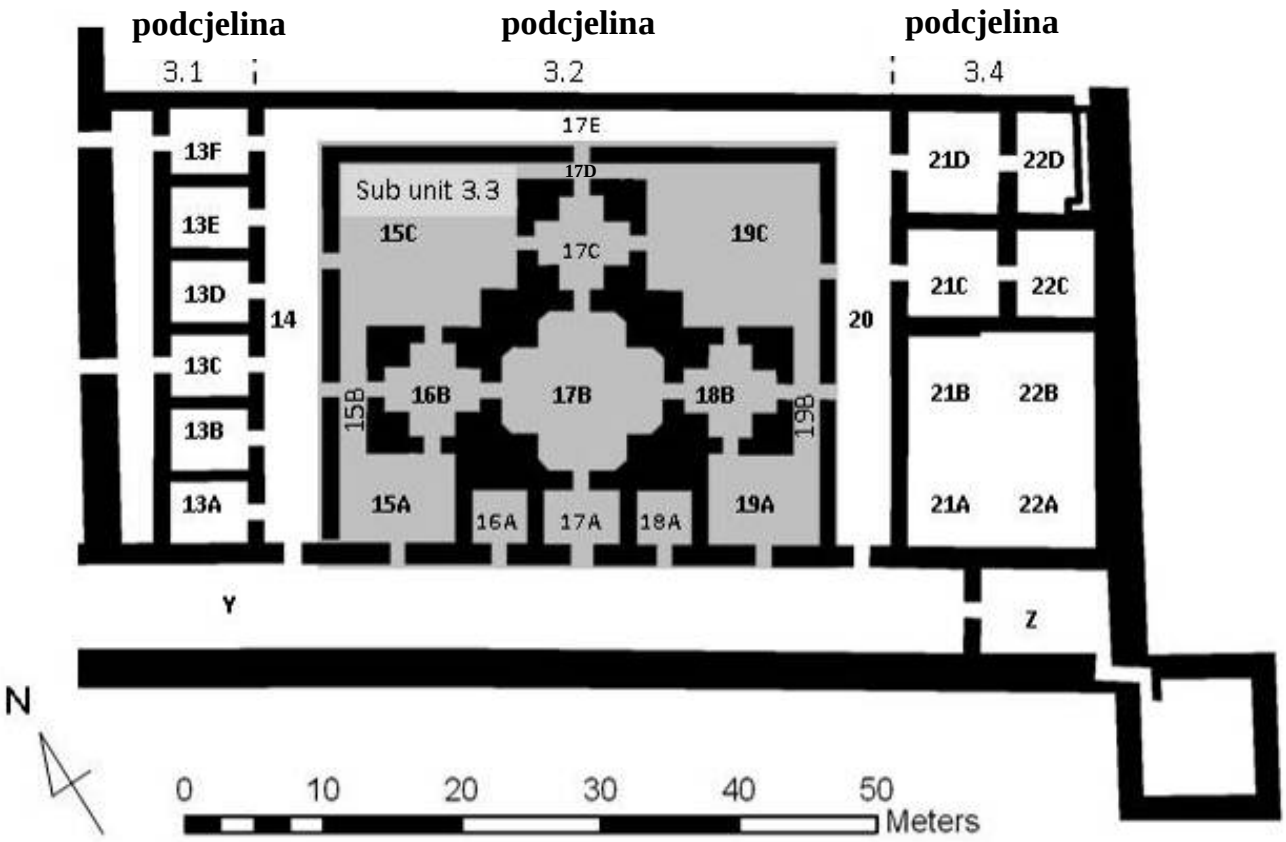

Ovaj dio se sastoji od 4 arhitektonske podcjeline, međusobno povezane hodnikom Y. Zauzima područje od 69 (70,3 na jugu) x 33,5 metra.

Podcjelina 3.1.

Dvorane 13A do 13F – Ova podcjelina od šest prostorija jednaka je dvoranama 9A do 9F u zapadnom dijelu. Sve dvorane imaju gotovo jednake dimenzije 4,3 x 5,5 metara i vrata koja svaku povezuju s hodnikom (14). Dvije od dvorana imaju i stražnja vrata (13C i 13F) koja ih povezuju s hodnikom 12 središnjeg dijela. Dvorana 13F, koja se nalazi uz sjeverni zid Podruma, imala je prozor prema sjeveru. Danas je taj prozor zatvoren.

Ovom podcjelinom završava sličnost između istočne i zapadne strane prostora Podruma.

Slika 68. Dvorana 13A

Slika 69. Dvorana 13B

Slika 70. Dvorana 13C

Slika 71. Dvorana 13D

Slika 72. Dvorana 13E

Slika 73. Dvorana 13F

Podcjelina 3.2.

Ova podcjelina se sastoji od tri dijela postavljena jedan nasuprot drugome, okružujući središnji element istočnog dijela (podcjelina 3.3.)

Hodnik 14 – hodnik je zapadno krilo podcjeline. Širok je 4, a dug skoro 31 metar. Ima rekonstruiran bačvasti svod. Vratima je povezan s glavnim hodnikom Podruma (Y). Šestora se vrata prema dvoranama 13A do F otvaraju prema hodniku, kao i dvoja vrata na istočnom zidu koja vode u središnji dio. Na istom se zidu nalaze prozori koji gledaju prema otvorenim dvorištima, što hodnik čini dobro osvijetljenim i ventiliranim. Neki od ovih prozora ne odgovaraju otvorima sa suprotne strane istoga zida – upućuju na različite faze i/ili pogrešnu rekonstrukciju. Možda sama rekonstrukcija nije pogrešna, no namjerno pokazuje situaciju koja nikada nije postojala, pa stvara zbrku.

Hodnik 17E – Ovaj hodnik je okomit na i nadovezuje se na sjeverni završetak hodnika 14. (Trebalo ga je nazvati 18 jer nije broj arhitektonske jedinice 17A do C). To je uzak i dugačak prostor, dimenzija 2,6 x 44,5 metara, koji se proteže uz unutrašnjost sjevernog zida Podruma. Ima bačvasti svod koji je djelomično rekonstruiran, dok se na njegovom istočnom dijelu očekuje dovršetak te rekonstrukcije. Uz gornji dio sjevernog zida ima niz prozora što ga čini dobro osvijetljenim i ventiliranim. Svi prozori su sada zatvoreni. Pod u zapadnom dijelu je (poput svoda) rekonstruiran, dok je na istočnom dijelu vidljiva živa stijena koju prekriva stalni prodor vode. U ovom dijelu zidovi nisu završeni, iza je vidljiva ispuna i ruševine. Hodnik u sredini južnog zida ima otvor koji ga povezuje sa središnjim dijelom.

Stanje u istočnom dijelu hodnika 17E je riskantno i dijelovi bi se mogli svakoga časa urušiti. Preporuka je dati prirotet ovom području i žurno završiti zidove i svod.

Hodnik 20 – Hodnik je okomit na 17E, veže se na njegov istočni završetak i ekvivalent je hodniku 14 na istoku. Samo je djelomično iskopan, svod i pod su djelomično rekonstruirani i samo se jednom dijelu može pristupiti. Vjerojatno je imao 7 vrata: jedna na jugu koja su ga povezivala s glavnim hodnikom (Y), dvoja prema zapadu koja su ga povezivala sa središnjim dijelom i četiri prema istoku koja su ga povezivala s istočnom podcjelinom i njezinim raznim prostorima.

Neiskopan i neobnovljen južni dio ovog hodnika je odvojen od završenog dijela zidom od betonskih blokova. Njegov sjeverni dio je samo djelomično završen i kroz dva

otvora na gornjem dijelu dugih zidova vidljiva je stara skela i cijevi koje su davno trebale biti uklonjene.

Slika 74. Hodnik 14

Slika 75.
Hodnik 17E – zapadni dio

Slika 76.
Hodnik 17E – istočni dio

Slika 77.
Hodnik 20

Podcjelina 3.3. (ili središnji dio)

Ova podcjelina se sastoji od prostora od 15A do 19C. Pokriva područje od 27 x 34 metra i sa svih strana je okružena hodnicima (Y, 14, 17E i 20). U svakom uglu pravokutnika postoji dvorište, dok središte čini građevina koja se sastoji od sedam prostora. Dvorišta su povezana uskim hodnicima.

15A, 15C, 19A i 19C su dvorišta. Svako od dvorišta 15A i 19A ima dimenzije 6 x 8 metara, dok dvorišta 15C i 19C imaju dimenzije 11,5 x 12,5 metara svako. Dva istočna i dva zapadna prostora su međusobno povezana uskim prolazima (15B, 17D i 19B), veličine 2 x 9 metara. S obzirom da su ova dvorišta bila niže postavljena ali otvorena, sve što se u njima događalo moglo se vidjeti s glavne razine Palače. Stoga je utvrđivanje izvorne namjene i izgleda ovih dvorišta jako značajno, ne samo znanstveno već i za njihovu buduću prezentaciju.

Dvorište 15A – iz ovog otvorenog prostora dva stubišta vode prema gore. Ona pripadaju različitim razdobljima, niti jedno nije iz vremena gradnje Palače. Gornje građevine koje su bile povezane s ovim stubištima ne postoje. Južna vrata između dvorišta i hodnika Y nisu sigurna, zbog puknutog arhitrava i raspadanja kasnijeg stubišta. Ovome je potrebno posvetiti posebnu pažnju. U međuvremenu, ovaj prolaz bi trebalo zatvoriti za javnost. Vrata u sjevernom zidu vode u dvoranu 16B.

S obzirom da je pod ovog dvorišta nakon iskopavanja potpuno iznova napravljen (pokriven betonom), teško je odrediti njegov izvoran izgled. Očuvanje obaju kasnijih stubišta treba razmotriti u okviru potpunog plana prezentacije i interpretacije.

Hodnici 15B, 17D, 19B – 3 uska, bačvasto nadvođena hodnika koji spajaju otvorena dvorišta (15A, 15C, 19A, 19C). Ovi mali prostori odvajaju središnju jedinicu od zidova hodnika 14, 17E i 20, tvoreći samostojeću strukturu povezanu s ostalim prostorima samo hodnikom Y.

Dvorište 15C – Ovo dvorište ima nekoliko posebnosti. Jedna od njih je vidljiva živa stijena koja zauzima veliki prostor. Druga su ostaci podnog mozaika. Mozaik je prekriven radi zaštite i nije vidljiv.

Dvorište 19A – Ovo je jugoistočno dvorište koje još nije iskopano i vjerojatno predstavlja jedinu priliku da se ustanovi izvorni izgled podova ovih dvorišta i njihovo kasnije korištenje.

Dvorište 19C – Sjeveroistočno dvorište koje se privremeno koristi kao odlagalište za kamene ostatke koji su pronađeni tijekom iskopavanja. Privremeno je popločano modernim cementnim pločama, a njegov južni dio je zatvoren zidom od cementnih blokova s vratima. Dugačka izbočina u popločanju upućuje na raniji zid koji je vidljiv u dvoranama 21C i 22C.

Većina okolnih zidova ovog dvorišta su betonske rekonstrukcije presvučene kamenom i opekom.

Preporuke

1. Dvorišta su vrlo značajan i jedinstven element koji zasigurno zaslužuje daljnje proučavanje, bolje razumijevanje i mnogo bolju prezentaciju.
2. Jedino neistraženo dvorište (19A) potrebno je iskopati uz najveću pažnju i najnaprednije tehnike i arheološko razmišljanje.
3. Nezavršeni radovi su glavni doprinos društvenom i materijalnom propadanju okolnog područja. Da bi se stvorila dobra osnova rehabilitacije ovog prostora – potrebno je završiti iskopavanja i obnoviti područje.
4. Površina koja će se stvoriti iznad iskopanih prostora biti će glavna prilika i mogućnost rehabilitacije ovog područja. (Više preporuka za ovo područje – u Planu upravljanja povijesnom jezgrom).

Slika 78. Dvorište 15A

Slika 79. Dvorište 15B

Slika 80. Hodnik 17D

Slika 81. Dvorište 15C

SolArc - Planning, Architecture, Conservation
giorasolar@gmail.com

Slika 82. Područje dvorane 19A

Slika 83. Dvorište 19C s odlagalištem kamena

Prostori 16A do 18B (Središnja građevina) – struktura okružena hodnicima i dvorištima, sastoji se od središnje dvorane (17B), 3 identična prostora na 3 strane ove dvorane (16B, 17C, 18B) i tri manje prostorije na četvrtoj strani (16, 17, 18A).

Dvorane 16B, 17C, 18B – Ove identične prostorije imaju križni tlocrt (iako 18B nije iskopana, velika je vjerojatnost da ima isti tlocrt i veličinu kao ostale dvije). Svaki krak ima oko 3,2 x 6,8 metara, a na svakom završetku su vrata. Jedna vrata vode u središnju dvoranu, 17B, jedna prema hodnicima između dvorišta i dvoja u sama dvorišta. Ovakva konfiguracija ne ostavlja previše prostora za aktivnosti, osim za neku vrstu paviljona koji povezuju dvorišta sa središnjom dvoranom. Njihova je konstrukcija, s obzirom da nosi gornje dijelove Palače, masivna i nosiva, za razliku od uobičajenih vrtnih paviljona.

Dvorana 17A – veličine 3,8 x 5,3 metra, smještena na južnom završetku glavne osi sjever-jug čitave središnje strukture, povezuje glavnu dvoranu (17B) s velikim hodnikom (Y). Zbog toga je ova prostorija glavni i izravni ulaz iz velikog hodnika u središnju dvoranu.

Dvorane 16A i 18A – dvije male prostorije veličine 3,8 x 4,0 metra, smještene s obje strane dvorane 17A. Obje su otvorene prema hodniku Y i nemaju drugih vrata.

Dvorana 17B (središnja dvorana) – osnovni element i jezgra ove cjeline. To je prostor veličine od oko 11,5 x 11,5 metara, s velikim zidanim istacima u četiri ugla koji stvaraju križni tlocrt. Na završetku svakog kraka križnog tlocrta, nalaze se vrata koja povezuju središte s prostorijama koje ga okružuju.

Zidovi, strop i pod dvorane su potpuno rekonstruirani, te stvaraju cjelovit prostor. Potpuno rekonstruirani strop ne pruža objašnjenje da li je na vrhu mogao u izvornom obliku postojati otvor.

Ovaj prostor je bio vrlo mračan, s obzirom da je sa svih strana bio okružen drugim prostorijama. Da bi se riješio ovaj problem, probijeni su tuneli-prozori u gornjim dijelovima četiriju uglova. Ovo bi uglavnom riješilo pitanje ventilacije.

Barem u jednom vrlo debelom zidu ovoga prostora postoji veliki okomiti otvor nepoznate funkcije.

Slika 84.
Dvorana 6B sa suvremenom skulpturom u sredini

Slika 85. Dvorana 17C

Slika 86.
Pogled prema području dvorane 18B iz dvorišta 19C

Slika 87. Dvorana 16A

Slika 88. Dvorana 17A

Slika 89. Dvorana 18A

Slika 90. Dvorana 17B

Slika 91. Dvorana 17B – propadanje materijala u svodu

Podcjelina 3.4.

Prostori 21A do 22D – Ova grupa prostorija zauzima površinu 14 x 31 metra i uključuje 6 ili 7 prostora, od kojih su samo 4 iskopana i obnovljena. Ulazi u ove prostorije su iz hodnika 20.

Dvorane 21A, 21B, 22A i 22B – ove prostorije nisu iskopane (kao i dijelovi hodnika 20 i dvorana 18B, 19B, dvorišta 19A, istočnog završetka hodnika Y i dvorane Z) i dijelom su uništene. Nažalost, s obzirom da nisu iskopane, ove prostorije se ne održavaju. Cijelo područje služi za odlaganje otpada, puno je mačaka i štakora. Nije mjesto koje bi očekivali naći na značajnom lokalitetu svjetske baštine, niti primjereno mjesto za život ljudi.

Dvorana 21C – veličine 6,0 x 6,5 metara, otvara se prema hodniku 20 i dvorani 22C. Ispod razine poda, u smjeru istok–zapad, ovu prostoriju presijeca raniji zid. (Isti zid koji stvara izbočinu pod modernim popločanjem u dvorištu 19C i koji je vidljiv u dvorani 22C).

Dvorana 21D – veličine 6,5 x 7,0 metara, presvođena bačvastim svodom. Na zapadnoj strani se otvara prema hodniku 20, a na istočnoj prema dvorani 22D. Ima novi betonski pod i otvor na vrhu zapadnog zida (nije sigurno da li je izvoran).

Dvorana 22C – veličine 5,5 x 6,0 metara, s otvorom prema dvorani 21C. Njezin istočni zid je ujedno i istočni zid Palače. Na ovom zidu postoji uski prozor u obliku puškarnice. Zasigurno je bio izvor osvjetljenja i zraka. Isti raniji zid koji prolazi kroz dvorište 19C i dvoranu 21C, presijeca i ovu dvoranu, te se prolazeći ispod zidina Palače, nastavlja prema istoku.

Dvorana 22D – jedna od prostorija čiji je istočni zid vanjski zid Palače. Na ovom je zidu postojao prozor koji je unutra puštao svjetlost i zrak. Uz istočni zid se proteže povišena, zidana staza, široka oko 1 metar, koja vodi prema vani i gornjim dijelovima Palače. Do staze se dolazi stubama koje počinju na razini poda dvorane.

Trenutno posjetitelji mogu pristupiti stazi, što je izuzetno opasno. Na njoj ne postoji sigurnosna ograda, a na kraju se nalaze vrata koja vode u prostor koji bi se svakog trena mogao urušiti. Svakako ju je potrebno zatvoriti tako da se nitko ne može popeti stubama. U budućnosti bi ovo trebala biti jedna od veza između gornjih i donjih prostora Palače i vrlo značajan dio smjera kretanja posjetitelja.

Slika 92. Dvorana 21D

Slika 93. Dvorana 22D
s otvorom prema gornjim dijelovima Palače

Slika 94. Dvorana 21C

Slika 95. Dvorana 22C

Tlocrt koji slijedi ističe mjesta potencijalnih rizika nastalih kao posljedica građevina koje postoje iznad Podruma. Graditelji nekih građevina nad zemljom uzimali su u obzir sposobnost zidova pod zemljom da nose novi teret – neke građevine su sagrađene bez takvog obzira. Propadanje uzrokovano korištenjem i infrastrukturom gornjih građevina obrađeno je u drugom dijelu izvješća – ovo poglavlje i tlocrt upućuju na moguće rizike i opterećenja koje su kasnije konstrukcije uzrokovale na antičkim. Utjecaj dodatnih opterećenja vidljiv je u pukotinama na svodovima, napuknutim kamenim blokovima u nosivim elementima, a moguće i na drugim pojavama. Razumijevanje učinka ovih dodatnih opterećenja je izuzetno značajno i trebalo bi biti uključeno u bilo koju buduću analizu konstrukcije.

Crtež 7: Urbano tkivo iznad Podruma